

ŽMOGAUS VAIZDINYS VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ ŠNEKTŲ RAŠYTINIUOSE ŠALTINIUOSE: SISTEMINIŲ IR TEKSTINIŲ DUOMENŲ ANALIZĖ

Vilija Sakalauskienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

ORCID: 0000-0002-0487-7710

<https://doi.org/10.15388/VLLP.2020.11>

ANOTACIJA: Straipsniu siekiama atskleisti *žmogaus* vaizdinį vakarų aukštaičių kauniškių šnektų rašytiniuose šaltiniuose. Tyrimo objektas – leksema *žmogus*. Straipsnyje taikoma Liublino etnolingvistinės mokyklos ir Jerzio Bartmińskio metodologija, remiamasi lenkų, rusų ir lietuvių etnolingvistų darbais. Sisteminiai vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys rinkti iš trijų šių šnektų žodynų: „Zanavykų šnektos žodyno“ 1–3 tomo, „Kazlų Rūdos šnektos žodyno“ 1–2 tomo, „Jurbarko šnektos žodyno“ rankraščio. Juos papildoma duomenys iš keturių Tarmių tekstyno serijos knygų: „Griškabūdžio apylinkių tekstai“, „Šakių šnektos tekstai“, „Jurbarko apylinkių tekstai“, „Dauksių apylinkių tekstai“. Remiantis šnektos žodynų ir tekstų pavyzdžiais, straipsnyje analizuojamas *žmogaus* vaizdinys leidžia rekonstruoti bendrą atitinkamo laikotarpio kaimo žmogaus mentalitetą, pasaulio suvokimo būdus, slypinčius semantiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: žmogus, etnolingvistika, definicija, tarminis žodynas, vaizdinys, vakarų aukštaičiai kauniškiai

1. Įvadas

Žmogus – pirmiausia vertybių kūrėjas. „Tai jo sąmonėje vyksta pirminė pasaulio diferenciacija: jis išskiria aplinkoje esančius daiktus, gamtos objektus, kitus žmones, sieja su jais tam tikras sąvokas, juos vertina“ (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017, 260). Kadangi žmogaus vaizdinio konstravimui pasirinkti vakarų aukštaičių kauniškių leksikografiniai ir tekstiniai šaltiniai, ypač įdomu žvilgtelėti į pačių šių šnektų atstovų pavadinimus, kaip jie vadina patys save ir kaip juos pavadina artimesni ir tolimesni kaimynai, nes apie šios šnektos žmones kuriami anekdotai, „kuriuose pajuokiamas jų išdidumas, orumas, savigarba (nors tai nėra jų specialiai demonstruojama), kai kurie išorės bruožai“ (Vyšniauskaitė 2010, 1). „Vakarų aukštaičiai kauniškiai dažnai vadinami *suvalkiečiais*, nes didžioji jų ploto dalis prieš Pirmąjį pasaulinį karą priklausė Suvalkų gubernijai“ (LKTCh, 37).

LKŽe *suvalkiečiai*¹ išskiriami pagal gyvenamąją teritoriją, pabrėžiant upę, žmonės, gyvenantys už Nemuno upės: 'vakarų aukštaičiai, gyvenantys į vakarus ir pietus nuo Nemuno; užnemuniečiai'. Pavadinimas labai paplitęs, nes ir patys vakarų aukštaičių kauniškių patarpei priskiriami žmonės dažniausiai yra linkę vadintis suvalkiečiais (LKTCh, 37). LKŽe pateikiamoje definicijoje nurodomas suvalkiečių sinonimas *užnemunietis* apibrėžiamas kaip 'Suvalkijos gyventojas'. Bet gyvojoje kalboje šis pavadinimas nepasitaiko, nėra fiksuotas ir vakarų aukštaičių kauniškių žodynuose.

Tam tikra dalis šios patarmės atstovų, suvalkiečių, gyvenančių į pietus už Novos upės, ir patys vadinasi, ir kitų yra vadinami *zanavykais*² (LKTCh, 37). Šiaurinės Šakių rajono dalies, esančios Nemuno kairėje pusėje, gyventojai kartais pavadinami *liocais*³. Apie savo kaimynus Jurbarko apylinkių gyventojai atsiliepią labai teigiamai, pabrėžia jų darbštumą (1), drąsą (2), bet kartais nevengia pasišaipyti (3).

(1) *Liócai – darbininkai žmónys* (JrbŽ, Jrb)⁴.

(2) *Liócai par Nemuną nebijo eit, kad i da gerai neužšalęs* (JrbŽ, Jrb).

(3) *Jei varlė prūdą iškastų, nė liócy nereikėtų* (JrbŽ, Jrb).

Jurbarko apylinkių gyventojus liocai atsilygindami vadina *karnavyžiais* (4), nes šie blogiau gyvenę (5) ir vaikščioję apsiavę karnų vyžomis.

(4) *Mes žemaičius vadinam karnavyžiais* (ZanŽ 1, 623, Bbl).

(5) *Kam aš karnavyžis betikęs* (ZanŽ 1, 623, Nm).

Į šiaurę kitapus Nemuno kilpos gyvenantys vakarų aukštaičiai pavadinami, o kartais ir patys (6) pasivadina *zanemunščikais*, *zanemunčikais*. Tai žodžio *užnemuniečiai* vertinys.

(6) *Mes ne dzūkai, zanemunčikai vadina* (LKŽe, Brb).

Pietinius kauniškius kaimynai neretai pravardžiuoja *kàpsais* (7), nes jie vietoj įprasto *kaip* taria *kap* (8-9). Pavadinimas *kauniškiai* yra dirbtinis, mokslininkų sugalvotas (LKTCh, 37).

(7) *Aš pats gimęs kapsù, o mamelė zanavyké* (KzRŽ 1, 319, KzR).

(8) *Kap, tep – kàpsais užtai i vadina* (KzRŽ 1, 319, Gvlt).

(9) *Šitoj pusėj Šešupės – kàpsai: jie vis sako „kàp kàp“* (LKŽe, Brt).

Pateikti pavyzdžiai rodo vakarų aukštaičių kauniškių leksikografiniuose šaltiniuose ir „Lietuvių kalbos žodyne“ esant negausią, tačiau gyvą šnektose, tokio tipo

1 „Suvalkijoje buvo mažiau dvarų, o net ir buvusiųjų valstiečiai jau XIX a. pradžioje buvo atleisti iš baudžiavos. Visa tai padėjo susiformuoti kiek išsiskiriančiam Suvalkijos gyventojų tipui“ (Vyšniauskaitė 2010, 2).

2 „Per Mažąją Lietuvą sklidusios Vakarų civilizacijos naujovės turėjo įtakos suvalkiečių, ypač zanavykų, buičiai, visai jų materialinei kultūrai, tarpusavio santykiams, papročiams“ (Vyšniauskaitė 2010, 2).

3 Taip juos pagal žodį *liocas* 'kepurės snapelis' pravardžiuoja kitapus Nemuno, Jurbarko rajono pietuose, gyvenantys kaimynai (LKTCh, 37; ZanŽ 2, 79, Ssr).

4 Santrumpoje pirmiausia pateikiamas šaltinis ir vietovės santrumpa.

pvadinimų medžiaga. Šiame tyrime panašios leksemos detaliau nebus analizuojamos. Trumpu ekskursu norėta parodyti, kaip vieni kitus vadina arba patys vadina si vakarų aukštaičių kauniškių šnektos atstovai.

Tarminė medžiaga pirmiausia atskleidžia paprasto žmogaus pasaulio suvokimą, kalbos pasaulėvaizdį. Profesorius J. Bartmiński kalbos pasaulėvaizdį apibrėžia kaip

„kalboje išreikštą pasaulio interpretaciją, kurią galima nusakyti teiginių apie pasaulį kompleksu. Tai gali būti teiginiai, įtvirtinti pačioje kalboje, jos gramatinėse formose, žodynuose, standartizuotuose tekstuose“ (Bartmiński 1990, 110).

Kaip ir bet kurios kalbos, taip ir tarmės ar šnektos žodynas⁵ yra glaudžiai susijęs su gyvenimu ir įvairiomis jo realijomis. Tarminis žodynas yra kultūros tekstas, kuriame galima perskaityti informaciją apie žmogų. Analizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos.

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žmogaus vaizdinio rekonstrukcija atliekama, remiantis J. Bartmiński, Liublino etnolingvistinės mokyklos pradininko, pasiūlyta kalbos pasaulėvaizdžio teorija, kuria vadovaujasi tyrėjai daugelyje Europos šalių. Atsižvelgiant į Liublino etnolingvistinės mokyklos atstovų pateikiamas prielaidas, kalboje įtvirtinti teiginiai apie tam tikrą objektą turi būti atrenkami iš skirtingų kalbos šaltinių, grupuojami aspektais, kurių pagrindu būtų galima rekonstruoti tam tikros kalbinės ir kultūrinės bendruomenės narių sąmonės turinį (Niebrzegowska-Bartmińska 2014, 77).

Pasak J. Bartmiński, siekiant rekonstruoti išbaigtą, įvairiapusį objekto vaizdą, tyrimams turi būti pasitelkiama skirtinga kalbinė medžiaga. Kalbos pasaulėvaizdžio tyrimuose turi būti naudojami trijų tipų duomenys: sisteminiai, anketiniai ir tekstiniai (S–A–T) (LASiS, 10). Todėl vietoj *koncepto* termino šiame tyrime pasirinktas *vaizdinys*, nes analizei atrinkti tik sisteminiai ir tekstiniai⁶ vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys. Šiame tyrime nekalbama apie sinonimus, antonimus, derivatus. Apie tai jau buvo rašyta (žr. plačiau Sakalauskiene 2018, 167–188). Vaizdinys čia suprantamas, remiantis Evaldos Jakaitienės apibūdinimu: „Vaizdinys – jutimiškai ryškus objekto vaizdas, išliekantis ir atkuriamas sąmonėje ir tada, kai pats tas objektas nebeveikia jutimo organų“ (Jakaitienė 2010, 45–46). Panašiai vaizdinys nusakomas „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“: tai – daiktų, reiškinių, įvykių ar jų ypatybių vaizdas, kylantis atmintyje ar vaizduotėje ir yra ankstesnio suvokimo ar patirties atkūrimas (VLEe).

5 Tarmių leksikos užrašymas ir tyrimas yra vienas iš aktualiausių dabarties kultūrinių veiksnių. <...> Tarmių žodynų tikslas – pateikti savitos šaknies dialektizmus, taip pat dialektizmus, turinčius papildomų šalutinių ar perkeltinių reikšmių (Sakalauskiene 2014, 145).

6 Tekstiniai duomenys tyrime suprantami kaip atskiri sakiniai iš „Tarmių tekstyno“ serijos ir pateikiami kartu su žodynų sakiniais.

2. Tyrimo tikslas, medžiaga ir metodas

Šio straipsnio tikslas – remiantis vakarų aukštaičių kauniškių šnektos leksikografinė ir tekstine medžiaga, išsiaiškinti, koks *žmogaus* vaizdinys yra susiformavęs vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje, nustatyti, kurie vaizdinio požymiai laikomi svarbiausiais, esminiais.

Siekiant įgyvendinti šį tikslą keliami tokie uždaviniai: 1) aptarti paradigminius ir sintagminius ryšius, susijusius su žmogumi; 2) išryškinti žmogaus, kaip veikiančio subjekto arba veikiamo objekto, veiksmus; 3) sukomponuoti į visumą (semantines kategorijas, vadinamas fasetomis) vakarų aukštaičių patarmės žodynuose ir tekstuose išryškėjusio *žmogaus* vaizdinio fragmentus.

Surinktai medžiagai tirti naudotasi interpretaciniu, analitiniu, aprašomuoju ir semantinės analizės metodais. Tyrime apsiribojama dviejų tipų duomenimis: sisteminiiais (šnektų žodynai) ir tekstiniais (šnektų tekstai).

Vakarų aukštaičių kauniškių *žmogaus* vaizdinio analizei atrinkta apie 150 iliustracinių pavyzdžių iš vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodyno: „Zanavykų šnektos žodyno“ 1–3 tomo, „Kazlų Rūdos šnektos žodyno“ 1–2 tomo, „Jurbarko šnektos žodyno“ rankraščio, „Tarmių tekstyno“ serijos: „Griškabūdžio apylinkių tekstai“, „Šakių šnektos tekstai“, „Jurbarko apylinkių tekstai“, „Daukšių apylinkių tekstai“. Vienas gausiausių tarmių duomenų šaltinių yra „Lietuvių kalbos žodynas“. Šiuo šaltiniu taip pat plačiai pasinaudota tyrime. Minėtuose šaltiniuose tarminė medžiaga užfiksuota XX a. pabaigoje–XXI a. pirmame dešimtmetyje.

Lietuvių tarmių leksikografiniai ir tekstynų duomenys leidžia rekonstruoti lekcinį semantinį žmogaus lauką, atspindintį *žmogaus* sąvokos struktūrą tarminiame diskurse, pateikti tuos reikšmės požymius, kuriuos tarmės atstovai turi galvoje, vartodami žodį *žmogus* konkrečiame kontekste.

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žmogaus vaizdinui rekonstruoti yra svarbūs fizinė išvaizda, psichika, emocijos, socialinė padėtis, religija, santykiai su kitais žmonėmis ir kt. Analizuojant leksiką, kolokacijas, frazeologizmus, paremijas, tekstus, galima „atskleisti tam tikrą vertybių sistemą, tautos kalbos perduotą įvairiais jos vystymosi etapais, išsaugotą įvairiose tekstų rūšyse“ (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017, 40).

3. Sisteminių ir tekstinių duomenų analizė

Tarminėje medžiagoje išryškėja pagrindiniai žmogaus aspektai: fizinis (biologinis), socialinis ir psichinis (dvasinis). Žmogų valdo vertybės, jomis žmogus vadovaujasi, dėl jų gyvena (Vasiliauskas 2005, 20).

„Vertybės yra idėjos, kurios konkrečiu pavidalu iškyla žmogaus sąmonėje kaip idealai. Jas <...> galima įvardinti kaip atitinkamų reiškinių, dalykų vizijas, užsi-

brėžtus siekius, kuriais žmogus vadovaujasi gyvendamas, dirbdamas, auklėdamas savo vaikus ir kurdamas ateitį. Amžinosios vertybės – tai pagrindinės žmogaus gyvenimo ir egzistencijos plano dalys: jos atsparios laikui, perduodamos iš kartos į kartą ir žmonių sąmonėje išlieka kaip pagrindiniai gyvenimo siekiai, tikslai“ (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017, 7).

Žmonės vertybes supranta įvairiai: vieniems – „vertybės yra tai, kas lengviau pasiekama ir žada greitesnę gerovę, kitiems – sunkumai, kurie užgrūdina, priverčia atsakingai ir iki galo atlikti pradėtus darbus“ (Rutkovska, Smetona, Smetonienė 2017, 37).

Pasak Jurijaus Apresiano, *žmogus* kaip dinamiška, veikli būtybė atlieka trijų tipų veiksmus – fizinius, intelektualius ir kalbinius. Be to, *žmogui* būdingos tam tikros būsenos – suvokimas, norai, žinojimas, nuomonė, jausmai ir pan. Galų gale žmogus atitinkamai reaguoja į išorinį ir vidinį poveikį (Апресян 1995, 39). Mūsų pasaulyje žmogus nėra vienišas, greta jo egzistuoja kiti pasauliai – gyvūnų, augalų, atmosferos reiškinių, taip pat paties žmogaus sukurtas pasaulis (daiktų, artefaktų pasaulis), antgamtinių būtybių pasaulis (žemesnysis, chtoniškasis pasaulis) ir aukštesnysis, dieviškasis pasaulis. Su kiekvienu iš šių pasaulių žmogus susijęs, į kiekvieną turi savo požiūrį. Žmogus analizuoja ir pats save ir tuo pačiu metu yra suvokimo subjektas ir objektas. Viena vertus, žmogus pasirodo kaip kitų pasaulių matas, prilygina sau kitus pasaulius, kita vertus – save mato kitų pasaulių akimis, lygina save su jais (Tolstojowa 2018, 18).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose, taip pat ir LKŽe *žmogaus* reikšmių nurodoma nevienodai. LKŽe pateikiamos 9 *žmogaus* reikšmės:

- ‘mąstanti ir kalbanti būtybė’;
- ‘asmuo kaip visuomenės, socialinės ir pan. grupės narys; šalies, miesto, kaimo ir pan. gyventojas’;
- ‘vyriškosios lyties būtybė, asmuo, vyras’;
- ‘kitas, svetimas, pašalinis asmuo’;
- ‘doras, rimtas, gerbtinas asmuo’;
- ‘prastas, eilinis asmuo’;
- ‘savos tautos ar tikybos asmuo, vietos gyventojas, lietuvis’;
- ‘vedęs vyras’;
- ‘vartojamas įvardiškai kaip pabrėžiamasis žodis apibendrinamuosiuose sakiniuose’.

ZanŽ:

- ‘gyva, mąstanti ir kalbanti visuomeninė būtybė (ppr. suaugusi, be lyties skirtumo); bet kuris asmuo’;
- ‘protingas, malonus, geras, doras, rimtas asmuo’;
- ‘sutuoktinis savo žmonai, vyras’;
- ‘sodyba’;
- ‘vartojamas įvardiškai kaip pabrėžiamasis žodis apibendrinamuosiuose sakiniuose’;

- 'kitas, svetimas pašalinis asmuo';
- 'savos tautos ar tikybos asmuo, vietos gyventojas, lietuvis';
- 'doras, gerbtinas asmuo'

KzRŽ:

- 'bet kuris asmuo (vyras ar moteris)';
- 'asmuo kaip visuomenės, socialinės ir pan. grupės, bendruomenės narys';
- 'kitas, svetimas, pašalinis asmuo';
- 'svetimų asmenų namai, gyvenamoji vieta, kurių kryptimi vyksta veiksmas ar kuriuose kas esti, vyksta';
- 'rimtas, doras, gerbtinas asmuo';
- 'vyras savo žmonai, sutuoktinis';
- 'savo tautybės asmuo';
- 'vartojamas įvardiškai kaip pabrėžiamasis žodis apibendrinamuosiuose posakiuose';
- 'vartojamas kaip pabrėžiamasis kreipinys'.

Žodynuose *žmogus* apibrėžiamas kaip fizinė ir psichinė būtybė. Žmogui kaip fizinei būtybei būdinga lytis, amžius. Šie požymiai nurodomi ir vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose: ZanŽ – 1 reikšmė, KzRŽ – 1 reikšmė. Žmogui kaip psichinei būtybei būdinga intelektinė veikla, tarpasmeniniai santykiai, taip pat dar vienas labai svarbus požymis, skiriantis žmogų nuo kitų gyvų būtybių, – darbas. Tačiau šis požymis žodynų definicijose neatspindimas.

Reikšmė 'mąstanti, kalbanti būtybė' nurodoma tik „Zanavykų šnektos žodyne“ ir į vieną definiciją sujungiami 'visuomeninė būtybė (ppr. suaugusi, be lyties skirtumo); bet kuris asmuo'. „Kazlų Rūdos šnektos žodyne“ reikšmė 'mąstanti, kalbanti būtybė' nepateikiama, o 'bet kuris asmuo (vyras ar moteris)' ir 'asmuo kaip visuomenės, socialinės ir pan. grupės, bendruomenės narys' duodamos atskirai. Reikia akcentuoti, kad *žmogaus* definicijose vartojami hiperonimas *būtybė* ir sinonimas *asmuo*. Kai kalbama apie fizinius žmogaus požymius, vartojamas *būtybė*, kai definicijos, susijusios su žmogaus psichiniais požymiais, vartojamas *asmuo* (dar plg. WSJP).

Lietuvių kalboje vartojamos dvi gramatinės formos *žmogus* (vns.) ir *žmonės* (dgs.). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose *žmogus* ir *žmonės* pateikiami skirtingai: ZanŽ – atskiruose žodyniniuose straipsniuose, KzRŽ – ir vienaskaitos, ir daugiskaitos formos – viename straipsnyje. Iš tokio pateikimo galima spręsti, kad šioje šnektoje abi gramatinės formos turi tik vienodas reikšmes. ZanŽ daugiskaitos forma *žmonys* arba *žmones* lyginant su vienaskaita turi skirtingų reikšmių:

1. 'kitų, ne savų aplinka, pasaulis'⁷.
2. 'savo (lietuvių) tautos asmenys'.
3. 'kaimo gyventojas'.

7 Viena iš LKŽe žodžio *pasaulis* reikšmių yra 'visi žmonės; aplinkiniai žmonės'.

Definicijose išryškunami trys pagrindiniai žmogaus aspektai: fizinis – suaugęs, be lyties skirtumo; psichinis – protingas, malonus, geras, doras, rimtas; socialinis – kasdienis žmogaus gyvenimas susijęs su darbu, santykiais su kitais žmonėmis, įvairiomis bendruomenėmis.

Naudojantis vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynais, neapsiribojama vien leksemų definicijomis, atsižvelgiama į visus žodyno straipsnyje esančius duomenis: kolokacijas, citatas, iliustruojančias antraštinio žodžio vartoseną.

Minėtų žodynų definicijos atskleidžia esmines žmogaus savybes. LKŽe ir ZanŽ definicijos išryškina žmogaus kaip ypatingos gyvos būtybės išskirtinumą – mąstanti, kalbanti būtybė. KzRŽ akcentuojama – bet kuris asmuo, be lyties skirtumo.

Taigi žodynų definicijose įvardijamos pagrindinės savybės, leidžiančios tiriamąjį objektą vadinti žmogumi. Vakarų aukštaičių kauniškių šnektose šios savybės priešinos arba gretinamos su kitų, nemąstančių, nekalbančių būtybių savybėmis, dažniausiai gyvulių (10–12), paukščių (13), vabzdžių (14) ir pan.:

- (10) *No gyvulio gali užtvert, no žmogaus ką tu užtvėrsi: lips, sudraskys i pabaigta* (JrbŽ, Jrb).
- (11) *Tik arklį sustabdai, o žmōgų negali sustabdyt* (JrbŽ, Jrb).
- (12) *Žmōgus kai šuo prė visko pripranta: pirmiau cypia, o paskui tyli* (JrbŽ, Jrb).
- (13) *Žmōgus kai paukštis, kol jaunas skraidai* (ZanŽ 3, 764, Lkč).
- (14) *Tas žmogus kai musė – čia yr, čia nēr* (LKŽe, Plv).

Tarminio diskurso pavyzdžiai puikiai iliustruoja žmogaus kaip rimto, teigiamo, padoraus, gerbtino (15) ar nedoro (16) asmens reikšmę:

- (15) *Jie labai tinkamì žmones* (LKŽe, Mrj).
- (16) *Šuo numano, ka netiñkamas žmogus* (LKŽe, Jrb).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynų ir tekstų medžiagoje matyti, koki svarbų vaidmenį paprasto žmogaus gyvenime turėjo kasdienė duona (17), žmogaus požiūris į maistą (18, 19), pragyvenimą (20, 21). Pasak Liberto Klimkos, „lietuvius įprasta vadinti duonos valgytojais, juolab taip įvardyti galima Suvalkijos gyventojus, kurių turimos derlingos žemės – tikrasis jų gero gyvenimo laidas“ (Klimka 2015, 31):

- (17) *Ir visada tokią duoną žmōgus turi valgyt, kurią u(ž)sidirba savo prakaitu* (ZanŽ 1, 332, Grš).
- (18) *Kitąsyk grūdais mokėdavo daugumo jau už tai, ka žmónys nedaug pinigų turėjo* (GršT, 70).
- (19) *Labai daug kopūstų žmónes valgydavo*⁸ (ŠkT, 88).
- (20) *Nelabai turtingai gyveno žmogūs* (GršT, 139).
- (21) *[Žmogus] tik piniguose mato laimę* (ZanŽ 1, 15, Šk).

---

8 Kopūstas laikomas daržovių karaliumi beveik visoje Lietuvoje, taigi ir Zonavikijoje (Marcinkevičienė 2015, 149).

Žmogui vertybėmis tampa tik jam asmeniškai reikšmingos, jo gyvenimo tikslus ir poreikius atitinkančios gėrybės (plg. Šalkauskis 1991). Pasak Justino Marcinkevičiaus, „atrodo, kad XX amžiaus žmogaus jau niekuo nenustebinsi – gal tik gerumu, žmoniškumu“ (cituota iš LKŽe). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žmogaus lūpose dažnai skamba žodis *žmoniškumas* (22), kai kalbama apie moralę – *nepijokas* (23), *turintis sąžinę* (24), jausmus (25), dorumą – *tiesus, tvarkingo žodžio, tiesių akių, geras* (26–29), žmogaus būseną – *dejavimas, bėdojimas* (30), *laimės pojūtį* (31, 32). Žodynuose ir tekstuose užčiuopiamos laimės, laimingumo paieškos ir pojūtis. Kaimo žmogui laimė – tai sveikata (33), laimingas žmogus laimės net neieško (34):

- (22) *Žmonės žmoniškumo neturi* (ZanŽ 3, 766, Br).
- (23) *Ne pijoks buvo žmogūs* (GršT, 99).
- (24) *Žmogus gėrė gėrė, matyt, sąžinė pjovė* (LKŽe, Iš).
- (25) *Per kitų akis žiūrint, jie atrodo keistuoliai, o jie dūšios žmonės, atsidavę darbui* (GršT, 67).
- (26) *Jų šeimoje visi tvarkingo žodžio žmonys* (LKŽe, Snt).
- (27) *Jis tiesus žmogus – juo galima tikėt* (LKŽe, Grš).
- (28) *Koks malonus žmogus ir tiesių akių (apie teisingą, atvirą žmogų)* (LKŽe, Šk).
- (29) *Paskui miškuos ganiau, tai jau tų geri i žmonys buvo, gerai* (GršT, 144).
- (30) *Jau kai žmonys dejuoja, ka dabar negerai gyvėt, jie griešija* (GršT, 98).
- (31) *Jo laimė kuolu duriama (nelaimingas)* (LKŽe, Mrj).
- (32) *Kad laimė žmogui, tu iš jo jos neatimsi* (JrbŽ, Jrb).
- (33) *Be sveikatos žmogus neturi laimės* (KzRŽ 1, 421, KzR).
- (34) *Tas (žmogus) yra laimingas, kurs laimės neieško* (LKŽe, Jrb).

Paprasto žmogaus gyvenime netinkamas elgesys, moralės ir doros normų pažeidimai yra neigiamai vertinami (35, 36), smerkiami (37), peikiami ir pan. Gyvenimiškos situacijos, požiūris į gyvenimą, materialinė padėtis, gerovė, vargas, tvarka, darna, maitinimasis, žalingi įpročiai atspindimi žodynų medžiagoje.

- (35) *Jis tik į pilvą įtikėjęs* (LKŽe, Vlkv).
- (36) *Jis baisiai į tą miegą įtikėjęs* (LKŽe, Snt).
- (37) *Ką čia padarysi žmonėm tvarką* (KzRŽ 2, 548, Gvlt).

Viena reikšmingiausių vertybių kaimo žmogaus gyvenime yra darbas. Leksikografiniai vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys atskleidžia žmogaus požiūrį į darbą (38–40), santykį su darbu (41–47), darbo atlikimo būdus (48–51).

- (38) *Žmonės darbinę dieną miestelyje nepasirodydavo* (ZanŽ 1, 288, Bbl).
- (39) *Jie jauni žmonės, jiems nereikia dirbt, ka mes dirbom* (GršT, 88).
- (40) *Darbas žmogų negadina* (ZanŽ 3, 764, Lkš).
- (41) *[Žmonės] dirbdavo tų kai padūkė* (ZanŽ 1, 288, VŠR).
- (42) *Tada atėję dirbdavom tik iš lōskos (be atlyginimo)* (ZanŽ 1, 288, Šk).
- (43) *Nei tau šventos dienos, nei tau šiokios dienos – dirba i dirba i dirba* (ZanŽ 1, 288, Snt).

- (44) *Prasčioks buvo žmōgus darbinis* (ZanŽ 1, 237, Šk).
- (45) *Čia žmogus dirbantys, užsimsi su šnekom* (LKŽe, GrI).
- (46) *Kai kitąsyk žmonės įtempti (įtraukti į darbą), darbo savaitė, nēr kada nuvažiuot [į miestą]* (ŠkT, 61).
- (47) *Rėplioji rėplioji žmōgus nuo tamsos ligi tamsos* (JrbŽ, Jrb).
- (48) *Dirba prakeičiui (pasikeičiant)* (ZanŽ 1, 288, Šk).
- (49) *Dirba iš palengvo* (ZanŽ 1, 288, Šk).
- (50) *Nedirbk darmiai (be reikalo)* (ZanŽ 1, 288, Šk).
- (51) *Paaugom, ejom per žmōnis [ganyt]* (GršT, 143).

Darbinė ir kitokia veikla, būdinga tik žmogui ir skirianti jį nuo kitų gyvūnų, yra būdas kryptingai keisti jį supantį pasaulį, galimybė kurti darbo įrankius, socialiniai, dvasiniai poreikiai, kolektyvinės gyvenmenos formos pasidalijant pareigas tarp individų ir tam tikrose grupėse.

Kaimo žmogui labai svarbi žemė ir svarbus žmogaus santykis su žeme. Žmogus mėgaujasi kvepiančiais laukais (52), svarbus žemės sklypo dydis (53, 54) ir apskritai žemės turėjimas, individualizmas (55), bet žemei taip pat reikia žmogaus (56).

- (52) *Išeini iš namų, rodos, kvepia tie laukai* (ZanŽ 2, 30, Jnk).
- (53) *Tada turėjo tų hektarų žmonės daug* (KzRŽ 2, 548, Gb).
- (54) *Va čia žmōnės turėjo tokius sklypelius žemės⁹* (GršT, 60).
- (55) *Ana yra nežėmiškas žmōgus, o tu žėmiškas žmōgus (susijęs su žemės ūkiu)* (LKŽe, Nmk).
- (56) *O tą žemę be žmōgaus neapdirbsi* (ZanŽ 3, 764, Lkš).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys rodo žmogaus santykį su namais, akcentuojama gyvenamosios vietos pastovumas (57–59). Kalbant apie namus, dažnai iškyla prievartinis žmogaus iškeldinimas iš namų, trėmimai į Sibirą (60, 61). Kaimas priešpriešinamas miestui (62):

- (57) *Tie patys žmōnės gyvena an vietos* (ZanŽ 3, 663, Jnk).
- (58) *Kur geriau rasi, kai savo vietoj* (ZanŽ 3, 663, Lkč).
- (59) *<...> tiem žmōnīm apmokėjo už tas vietas ir jie, kiti Kaune, kiti kitur [gyvena]* (GršT, 123).
- (60) *Katrie keturiasdešimtais metais buvo vežami žmōnys, jau tų nē vieny gyvų nēra* (GršT, 123).
- (61) *O paskui, kaip tie karai buvo, vežė žmōnis, išvežė [į Sibirą]* (GršT, 122).
- (62) *Kaimo žmōgus, ale mieste tokio nerasi* (KzRŽ 2, 548, KzR).

Tarminiuose žodynuose galima perskaityti informaciją apie žmogaus pamaldumą (63–65), bedieviškumą (66, 67), prietaringumą (68). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose ir tekstuose užfiksuotas žmogaus dievotumas (69, 70), pagarbi kunigų baimė (71, 72), kalėdojimo papročiai (73, 74).

---

9 Dar XIX a. Vilniaus kalendoriuje buvo rašoma, „kad ir koks menkas būtų žemės sklypelis, tekęs lietuviui, šis kaip įmanydamas stengiasi ten įkurti ūkį, kad nereiktų niekam įsipareigoti ir nieko prašinėti“ (Kulikauskas 2018, 19).

- (63) *Žmonys buvo labai tikinti* (LKŽe, Snt).
 (64) *Tikintys žmogus dabar vos pakenčiamas, o kunigas visai prakeiktas* (LKŽe, KzR).
 (65) *Dievas noria, ka žmonės įtikėtų* (LKŽe, Jrb).
 (66) *Vaikai išaugo visai netikintys* (LKŽe, Snt).
 (67) *Bedievysta žmonis drūčiai pagadina* (JrbŽ, Jrb).
 (68) *Senovės laike viską įtikėdavo, bet mano augime to nebebuvo* (LKŽe, Skr).
 (69) *Negali sakyti, ka negerai gyvėt buvo, ba žmonys dievoti* (ZanŽ 1, 280, Grš).
 (70) *Anksčiau da buvo dievotų žmonių* (ZanŽ 1, 280, Grš).
 (71) *<...> kiti žmonės, katrie lyg labiau bijodavo, kad i suaugę, tai bėgdavo kavotis [nuo kunigo]* (GršT, 112–113).
 (72) *Tas Žemaitis tai toks lyg kaip i bijodavo to kunigo, kad i jis jau nebejaunas žmogus <...>* (GršT, 113).
 (73) *Kažkoks tai tę kitas tas patarnautojas ir eidavo per žmonis ir pasakydavo, kada, kokią dieną atkalėdos kunigas* (GršT, 113).
 (74) *Kaip tėvai pasakodavo, mūsų tėvai, tai važiuodavo, anksčiau taigi važiuodavo kelios tos patvados, tai rinkdavo, rinkdavo, žmonės duodavo, grūdų duodavo, nes kitąsyk kunigai tai turėdavo, ūkę turėdavo* (GršT, 115).

Žodžio *žmogus* tarminis diskursas atskleidžia bendrą žmonių gyvenimą, sudėtingus santykius (75, 76), gero gyvenimo privalumus (77) ir sudėtingumus (78–80). Pabrėžiama bendruomenės pagarba žmogui kaip tos bendruomenės nariui (81, 82), bendravimas su kaimynais (83–89), kolektyvinis darbas (90–95), žmonių skaičiaus kaime svarbumas (96–100), šeimų gausumas (101, 102).

- (75) *Už žodį, ką pasakysi, tai žmogų į kapus nuvarė* (ZanŽ 3, 767, Snt).
 (76) *Žmonės įmanę vienas kitą suvalgyti* (LKŽe, Mrj).
 (77) *Nepalygysi, ka dabar gyvena žmonės: a ko nors reikia, tai nuė[jo] į krautuę, nusipirko* (GršT, 65).
 (78) *Būt mamelės vieto tai nenorėjau – šitiek visada žmonių, šitiek visada budavodavo, tas pačių trobas budavodavo* (GršT, 108–109).
 (79) *Jie baisiai spaudžia žmogų prė darbo* (JrbŽ, Jrb).
 (80) *Tie žmonys i duokles davė, i dirbt ėjo už maža ką* (ŠkT, 192).
 (81) *Manim pasitiki žmones* (LKŽe, Kbr).
 (82) *Tai jau ji (siuvėja) baisiai gerbiama buvo žmonių* (GršT, 106).
 (83) *Tai negali žmogaus pasitikėt visai – meluoja da parėjęs* (LKŽe, Jrb).
 (84) *Aš sakiau neužsitikėt tokiais žmonėm* (LKŽe, Plv).
 (85) *Jeigu katram žmogui sudegė kas norints, a, būdavo, klojimas bekuliant, a perkūnas, tai vienį kaimynai – kas pora medžių, kas tris, kas keturis ir visi eidavo į talkas, nimdavo pinigų* (JrbŽ, Jrb).
 (86) *Ir žmogus no žmogaūs neši tas krivuilės* (GršT, 111).
 (87) *Aš išeidavau pas žmonis siūt* (KzRŽ 2, 548, Gb).
 (88) *Kap šeiminykavau, tai žmonėse i žmonėse* (KzRŽ 2, 548, Gvlt).
 (89) *Vaikščiojo po kaimą pas žmonis, tenai dirbdavo* (KzRŽ 2, 548, Bbr).

- (90) *Reikdavo kai kokį žmogų, pas mus, kai jeigu pjaudavo kai kada, kai kada pasamdydavo* (Gršt, 109).
- (91) *Galbūt ka ten i ūkius turėdavo kažkokius, tai reikdavo tų žmonių, tai iš tos Lietuvos veždavo* (ŠkT, 190).
- (92) *Čia da tie ūkiai mažai kas samdydavo tą žmogų, ale tai jau labai mažai mokėjo* (ŠkT, 74).
- (93) *Tai jeigu tę koki pagrindiniai darbai, tai da iš šalies pasisamdydavo žmonių* (Gršt, 129).
- (94) *Eidavo žmonys, rugiapjūtė kai būdavo, tai jau čia tie biednesnieji apsiima rugiapjūtę* (Gršt, 129–130).
- (95) *Tai jau eilės žmonių būdavo [malūne]* (Gršt, 104).
- (96) *Žmonių buvo kaip amaro* (KzRŽ 2, 548, KzR).
- (97) *Buvo daug žmonių baisiausiai, buvo aplinkui, visur gyventojai buvo* (Gršt, 127).
- (98) *Kaimas buvo pilnas žmonių, ne po vieną, ne po du, buvo šeimos i buvo smagu tais laikais* (Gršt, 127).
- (99) *Baigiasi visi mūsų amžiaus žmonys, kaimas jau tuščias* (Zanž 1, 92, Grš).
- (100) *Dabar nė pusę tų žmonių tiek nėra* (Gršt, 127).
- (101) *Iš viso buvom šeši žmonys [šeimoje]* (LKŽe, Grš).
- (102) *Pas gimines isikraustėm, tų šeimų daug, tų žmonių daug, a trisdešimt aštuoni žmonės buvom* (ŠkT, 86).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų medžiagoje aiškiai matomas žmogaus požiūris į kitus žmones, santykis su kitais žmonėmis (103), socialinis elgesys (104), susijęs su tam tikrais psichiniais polinkiais ir jausmais (105), pavyzdžiui, meile, draugyste, prisirišimu, pagarba. Atspindimas žmogaus būdas, palyginti pastovios žmogaus elgesio (106), jo santykių su kitais žmonėmis savybės (107–109), požiūris į patį save, savo veiklą. Ypač pabrėžiamos moralės, doros, dvasinės vertybės.

- (103) *Ma gėda no žmonių* (KzRŽ 2, 548, KzR).
- (104) *Ką žinai kas, į žmogų neįlįsi* (Zanž 3, 764, Snt).
- (105) *Žmogų nieks nepakeis: neišmainysi nė į pinigus, nė į niėką* (Jrbž, Jrb).
- (106) *Jis toks kerštingas buvo žmogus* (KzRŽ 2, 547, Gvlt).
- (107) *Geram su blogu žmogum ne pakeliui* (Zanž 3, 764, Snt).
- (108) *Biednas - tai ne žmogus* (Zanž 3, 764, Grš).
- (109) *Tiem paprastiem žmoniem tai davė po keturiolika margų* (KzRŽ 2, 548, Gb).

Žmogus iš esmės negali gyventi vienas, be sąveikos su kitais žmonėmis (110, 111), ypač tais gyvenimo laikotarpiais, kai jis nesugeba tinkamai pasirūpinti saviimi ir yra priklausomas nuo kitų (vaikystėje, senatvėje, sirgdamas).

- (110) *Kitąsyk žmogus no žmogaus mokinosi* (Zanž 3, 764, Žlt).
- (111) *Niekad neik pas bagotą žmogų, tai negausi, eik pas biedną* (Zanž 3, 764, Snt).

Nedirbantis, elgetaujantis žmogus kolektyvo nevertinamas (112), susilaukia pašiepimo (113). Šeimos pagausėjimas dėl vienokių ar kitokių priežasčių taip pat priimamas be didelio džiaugsmo (114, 115).

- (112) *Kaimas buvo penki šeši žmonės – visi vargšai* (KzRŽ 2, 548, KzR).
 (113) *Jai duonos nereikia pirkti, po žmones pasiduoneliauja* (LKŽe, Žvr).
 (114) *Da penki žmonės šeimynos prisidėjo – nuvėlgsit nuo galvos plaukus* (LKŽe, Slv).
 (115) *Devyni žmonės – jau šeimyna* (KzRŽ 2, 548, AžB).

Kaimo žmogui ypač svarbi sveikata (116, 117). Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys pabrėžia žmogaus sveikatos stiprumą (118), žmogaus sveikumą, pajėgumą (119, 120). Jeigu žmogus nesveikas, be sveikatos, tai jis negali dirbti.

- (116) *Žmogui brangiausia tai sveikata: kad i vargiai gyveni, bile sveikas* (LKŽe, KzR).
 (117) *I kaip tie žmones i(š)silaikydavo, tai turbūt i(š)silaikė tiktai visi stipriausi?* (ŠkT, 75).
 (118) *Kap kaulo žmōgus (sveikas)* (LKŽe, Plv).
 (119) *Kai žmogus nesveikas, tai ir nėra sveikatos* (LKŽe, Paž).
 (120) *Kitąsyk žmonės taip nedarė: mažiau sirgo, sveikesni buvo* (ŠkT, 63).

Šnektos žodynuose užfiksuota informacija apie žmogaus išskirtinumą iš kitų bendruomenės narių. Tas bruožas yra išsilavinimas, mokytumas (121, 122).

- (121) *Tai tas vargonininks, ve, kai mokýtas žmōgus, jis pamislijo <...> i parašo* (ŠkT, 78).
 (122) *Kad tu nemókytas žmōgus, tai tu i kvailas, i būtum galą gavęs* (JrbŽ, Jrb).

Akcentuojamas žmogaus biologinio aspekto bruožas – amžius (123–127). Kaimo bendruomenė daug tikisi iš jaunų žmonių, pageidauja, kad būtų kuo daugiau jaunų žmonių (128, 129). Jaunam žmogui keliami ir didesni reikalavimai (130, 131).

- (123) *Prė seno žmōgaus grėčiau kabinas tas nuovargis* (JrbŽ, Šmk).
 (124) *Juk tu pagyvenęs žmōgus, tai kam tu jį neprižiūrėjai* (JrbŽ, Jrb).
 (125) *Dabar tai labai išnykę tie žmonės (seni) visi* (KzRŽ 2, 548, Bbr).
 (126) *Nė tie vaistai negelbėja], nė nieks, kai žmōgus sens esi* (JrbŽ, Jrb).
 (127) *Iš mažens šitokius daiktus išmokina, tai paskui žmōgus i pašėsti* (Gršt, 99).
 (128) *Daba tų jaunų žmonių tai čia (kaime) labai mažai* (ŠkT, 187).
 (129) *Trisdešimt metų – tai jauni žmonys* (KzRŽ 2, 547, KzR).
 (130) *Sakau, jaunas žmōgus niekad negal pavargt* (ŠkT, 80).
 (131) *Jaunas žmōgus, o jau pakupręs* (JrbŽ, Jrb).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų duomenys atskleidžia ir žmogaus silpnybes: baimės pojūtį (132, 133), nežinomybės baimė, akcentuojamas neramumo jausmas esant kokioms aplinkybėms (134).

- (132) *Jau karas, tai visi žmonys bijojo, kaip čia dabar bus* (ŠkT, 190).
 (133) *Žmōgus visko bijai tai dabojies: bijojau, ka savanoriai rusai medalio nerastų i pakišau po balkiu* (JrbŽ, Jrb).
 (134) *Nu gal tie žmonys ką jau tę užpykino [vokiečius per karą]* (ŠkT, 193).

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų medžiagoje išryškėja žmogaus dvasinis pasaulis, protas, charakteris (135, 136), emocijos (137), intelektas (138), gebėjimai (139), polinkiai (140), pomėgiai.

- (135) *Abu lėti žmónys* (ZanŽ 3, 764, Grš).
(136) *Kožnas žmōgus tur savo nikį* (ZanŽ 3, 764, Snt).
(137) *Jis jau niėkai žmōgus: pamāto žiedus, reik žiedų* (JrbŽ, Jrb).
(138) *Žmónys i gana, tai jie <...> lyg nesusitupėję (nevykę, nesubrendę)* (GršT, 121).
(139) *Žmogų reik iš pat mažens iš pat mažens [mokyti tvarkos]* (GršT, 100).
(140) *Tie žmónys supyko baisiai* (ZanŽ 3, 764, Snt).

Žodynai leidžia stebėti sąvokos genezę, sekti žodžio vartojimą atskirais visuomenės vystymosi etapais, pamatyti reikšmės kitimą ir sąsajas su įvairiais istoriniais įvykiais, atspindėtais žmonių sąmonėje. Analizuojant tarminių žodynų duomenis, galima atkurti kaimo žmogaus pasaulio vaizdą kalboje.

Remiantis semantine analize, galimos išvados apie žmogaus dvasinį pasaulį, pasaulio sampratą ir emocinį santykį su juo. Šiuo požiūriu ypač svarbūs abstrakčių sferų konceptualizacijos ypatybių tyrinėjimai – jausmų, charakterio (141, 142, 143), proto (144), visuomeninių santykių (145, 146), pvz.: *tiesioginis žmogus, geras žmogus, taikingas žmogus, prastas žmogus, jis neatjaučia žmogaus*.

- (141) *Aš tiesióginis žmōgus: kas ne tei, tuo pasakau* (JrbŽ, Jrb).
(142) *Jeigu jis būtų buvęs geras žmōgus, vis tiek jis būt galėjęs mąnęs paklaust, ale ne – ėjo ir nuėjo par laukus* (JrbŽ, Jrb).
(143) *Aš prityriau, ka tas jos vyrs tikrai geras žmōgus* (JrbŽ, Jrb).
(144) *Žmōgus kvailas, tai tinki tik vilkui suėst* (JrbŽ, Vrt).
(145) *A to pōniško pinigai kitokie, kai to prāsto žmōgaus* (JrbŽ, Jrb).
(146) *Jis kito žmōgaus nesupranta, neatjaučia* (JrbŽ, Jrb).

Žodynuose atskleidžiamos asmens savybės: išvaizda (147), apranga, kūnas ir jo dalys, fiziologija, sveikata, ligos, amžius ir pan.

- (147) *Mano brolis nebuvo grožio žmogùs, neaukšto ūgio* (KzRŽ 2, 547, KzR).

Tarminis žodynas gali būti tiriamas ir kaip tam tikro laikmečio kultūros istorijos objektas, kurios nors kalbinės bendruomenės kultūrinių poreikių liudytojas, visuomenės gyvenimo, jos vertybių sistemos atspindys. Kaip matyti iš pavyzdžių, tarminiame diskurse išryškėja kelių kartų požiūris, priklausantis tam kalbos sluoksniui, kuriame sutelkti archajiškas ir šiuolaikiškas požiūriai.

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynų ir tekstų duomenys grupuojami pagal Jerzio Bartmińskio pateiktą sąrašą:

- [ESMINĖ KATEGORIJA] – mąstanti, kalbanti būtybė, bendruomenės narys.
[SAVYBĖS] – niėkai (*blogas, netikęs*), nežmoniškas, nesusitupėjęs (*nesubrendęs*), neskubantis, kerštingas,
pastovus, dievotas, tikintis, nuoširdus, keistuolis, nepatiklus, drąsus, besilaikantis elgesio normų, teisingas, malonus, kaimyniškas,
poniškas, neturtingas, prasčiokas,
mokytas, darbinis, žemiškas (*turintis žemės*), darbininkas,

pyksta, skundžiasi,
 stiprus, smarkus (*energingas*), dirbantis, išgeriantis, mėgstantis pavalygti, pamiegoti, prisitaikantis,
 jaunas, senas, pagyvenęs,
 [IŠGYVENIMAI] – baimė, gėda,
 [IŠVAIZDA] – negražus, neaukštas, pakupręs (*susikūprinęs*), drūtas,
 [DALYS] – purvinos rankos, galva,
 [VEIKSMAI] – dirba, duokles duoda, gano, duoneliauja, siuva, šeiminkauja,
 [DAIKTAI] – duona, kopūstai, grūdai, pinigai, žemė, puodynė, malkos,
 [VALDŽIA] – spaudimas prie darbo,
 [KIEKIS] – daug, eilės, šitiek (tiek daug), kaip amaro,
 [VEIKSMŲ OBJEKTAS] – samdomas, samdyti, kalėdojimas, darbas, duonininkas (kitų išlaikomas),
 [LAIKAS] – rugiapjūtė, nuo tamsos iki tamsos, karai,
 [LOKALIZACIJA] – Sibiras, kaimas, miškas, savo vieta (*namai*),
 [OPOZICIJOS] – ne vyras (ne sutuoktinis), kaip voras, musė, biednas,
 [KOLEKCIJOS] – šeima (šeši žmonės), šeimyna, kaimynai, draugas.

4. Išvados

Pagal lietuvių tarmių tekstų ir leksikografinius duomenis *žmogus* – mąstanti, kalbanti būtybė, fiziškai pajėgus ir sveikas, doras, klusnus pavaldinys, dirbantis, bendraujantis, priklausantis nuo kitų, savos tautos ar tikybos.

Remiantis tarminių žodynų pavyzdžiais, pasinaudojant Jerzio Bartmińskio ir Liublino etnolingvistinės mokyklos metodologija, analizuojamas *žmogaus* vaizdinys leidžia rekonstruoti bendrą atitinkamo laikotarpio vakarų aukštaičių kauniškių atstovų mentalitetą, pasaulio suvokimo būdus, kurie slypi semantiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose.

Žodynuose *žmogus* apibrėžiamas kaip fizinė ir psichinė būtybė. Žmogui kaip fizinei būtybei būdinga lytis, amžius. Žmogui kaip psichinei būtybei būdinga intelektualinė veikla, tarpasmeniniai santykiai, taip pat dar vienas labai svarbus požymis, skiriantis žmogų nuo kitų gyvų būtybių, – darbas. Tačiau šis požymis žodynų definicijose neatspindimas.

Vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynų ir tekstų duomenys sugrupuoti pagal Jerzio Bartmińskio pateiktą fasetų sąrašą. Leksikografinių šaltinių definicijose akcentuojama, kad kaimo žmogus gyva, mąstanti ir kalbanti visuomeninė būtybė, bendruomenės narys, protingas, malonus, geras, doras, rimtas, gerbtinas asmuo.

Išsami kitų lietuvių šnektų analizė leistų atskleisti išskirtinesnį vakarų aukštaičių kauniškių žmogaus paveikslą ir papildytų bendrą lietuvių kaimo žmogaus vaizdinį. Tai planuojama atlikti gerokai platesnės apimties darbe.

LITERATŪRA

- АПРЕСЯН ЮРИЙ ДЕРЕНИКОВИЧ 1995, Образ человека по данным языка: попытка системного описания, *Вопросы языкознания* 1, 37–35.
- BARTMIŃSKI JERZY 1990, Punkt widzenia, perspektywa interpretacyjna, językowy obraz świata, *Językowy obraz świata*, 109–127.
- JAKAITIENĖ EVALDA 2010, *Leksikologija*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- KLIMKA LIBERTAS 2015, Zanavykų tradicijos ir papročiai, *Esam zanavykai*, Vilnius: Meno žvaigždė, 31–48.
- KULIKAUSKAS GEDIMINAS 2018, *Lietuvio kodas*, Vilnius: Tyto alba.
- LASiS – *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, 2016. t. III. PRACA. Red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska.
- MARCINKEVIČIENĖ NIJOLĖ 2015, Zanavykų tradicinė mityba, *Esam zanavykai*, Vilnius: Meno žvaigždė, 135–162.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA STANISŁAWA 2014, Od separacyjnego do holistycznego opisu językowego obrazu świata. Na marginesie dyskusji nad kształtem artykułów w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. III. – *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*. Red. I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 71–102.
- RUTKOVSKA KRISTINA, SMETONA MARIUS, SMETONIENĖ IRENA 2017, *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, Vilnius: Akademinė leidyba.
- SAKALAUSKIENĖ VILIJĄ 2014, Lietuvių tarminių žodynų tipai ir jų rengimo principai, *Leksikografija ir leksikologija* 4, 141–157.
- SAKALAUSKIENĖ VILIJĄ 2018, Žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, 167–188.
- ŠALKAUSKIS STASYS 1991, *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa.
- ТОЛСТОЈОВА СВЕТЛАНА М. 2018, Świat człowieka i jego granice w świetle danych językowych, *Etnolingwistyka* 30, 16–30.
- VASILIAUSKAS ROMANAS 2005, *Vertybių pedagogika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- VYŠNIAUSKAITĖ ANGELE 2010, Zanavykų kultūros ir charakterio bruožai, *Lietuvos valsčiai. Griškabūdis*, 1–7, http://www.llt.lt/pdf/griskabudis/griskabudis-1_etno_2001.pdf

ŠALTINIAI

- DkšT – Bakšienė Rima 2019, *Daukšių apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- GršT – Bacevičiūtė Rima, Sakalauskienė Vilija (sud.) 2008, *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- JrbT – Sakalauskienė Vilija (sud.) 2013, *Jurbarko apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- JrbŽ – *Jurbarko šnektos žodynas*. Rankraštis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- KzRŽ – Pupkis Aldonas (vyr. red.) 2008–2009, *Kazlų Rūdės šnektos žodynas*, t. 1–2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, 2004, sud. Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Trumpa Edmundas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- LKŽe – Naktinienė Gertrūda (vyr. red.), Paulauskas Jonas, Petrokienė Ritutė, Vitkauskas Vytautas, Zabarskaitė Jolanta, 2008, *Lietuvių kalbos žodynas*, elektroninis leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, www.lkz.lt
- ŠkT – Bacevičiūtė Rima (sud.) 2006, *Šakių šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 2001–2015, <http://www.vle.lt>
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*. <https://wsjp.pl/>
- ZanŽ – Pupkis Aldonas (vyr. red.) 2003, *Zanavykų šnektos žodynas*, t. 1, Sakalauskienė Vilija (vyr. red.) 2004–2006, *Zanavykų šnektos žodynas*, t. 2–3, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

VIETŪVIŲ SUTRUMPINIMAI

AžB	– Ažuolų Būdà, Kazlų Rūdės sav.	Mrj	– Marijampolė
Bbl	– Būblėliai, Šakių r.	Nm	– Kudirkos Naūmiestis, Šakių r.
Bbr	– Bebrūliškė, Kazlų Rūdės sav.	Nmk	– Nemakščiai, Rasėinių r.
Br	– Barzdaĩ, Šakių r.	Paž	– Paežerėliai, Marijampolės r.
Brb	– Balbiėriškis, Priėnų r.	Plv	– Pėlviškiai, Vilkaviškio r.
Brt	– Bařtininkai, Vilkaviškio r.	Skr	– Skiřsnemunė, Jurbarko r.
Dkř	– Daukřiaĩ, Marijampolės r.	Slv	– Slavėkai, Šakių r.
Gb	– Guobaĩ, Kazlų Rūdės sav.	Snt	– Sintautaĩ, Šakių r.
Grl	– Garliavà, Kaūno r.	Ssr	– Siesartėnai, Šakių r.
Grř	– Griřkabūdis, Šakių r.	řk	– řakiaĩ
Gvlt	– Gaváltuva, Marijampolės r.	řmk	– řimkáičiai, Jurbarko r.
Iř	– Įřlaužas, Priėnų r.	Vlkv	– Vilkaviškis
Jnk	– Jankaĩ, Kazlų Rūdės sav.	Vrt	– Vertėmai, Jurbarko r.
Jrb	– Jurbarkas	VřR	– Vėřakio Rūdà, Kazlų Rūdės sav.
Kbr	– Kybartai, Vilkaviškio r.	Žlt	– Žaltynaĩ, Šakių r.
KzR	– Kazlų Rūdà	Žvr	– Žvirgždáičiai, Šakių r.
Lkč	– Lekėčiai, Šakių r.		

Image of the MAN BEING in Written Sources of Western Aukštaitian Subdialects of Kaunas Region: Analysis of Systemic and Textual Data

Summary

The article analyses the image of man in the written sources of the Western Aukštaitian subdialects of Kaunas region. The object of research is the lexeme *man*. The methodology of the Lublin Ethnolinguistic School and Jerzy Bartmiński was followed in the article; the works of Polish, Russian and Lithuanian ethnolinguists were also drawn on. The work is based on two types of data: systematic (dictionaries of subdialects) and textual (texts in subdialects). The material of the Western Aukštaitian subdialects of Kaunas region reveals the perception of the world by villagers and their worldview of the language. The definitions of lexicographic sources highlight three main aspects of man: physical – adult, no gender distinction; mental – intelligent, pleasant, kind, honest, serious; social – daily life related to work, relationships with other people, various communities.

The study is not limited to the definitions of lexemes, but also takes into account all the data in the lexicographic entry of the word: collocations and quotations illustrating the use of the title word.

The data of the lexicographic and subdialect corpus allow reconstructing the lexical semantic field of man, reflect the structure of man's concept in discourse on subdialects, and present those features of the meaning that the representatives of the subdialect have in mind when using the word *man* in a specific context.

According to the data in Lithuanian subdialect texts and lexicographical, *man* is a being capable of thinking and speaking, physically fit and healthy, honest, an obedient subordinate, working, communicating, dependent on others, his own nation or religion.

KEYWORDS: MAN, ethnolinguistics, definition, dialectal dictionary, image, Western Aukštaitian subdialect of Kaunas region

---